

el-Hadîsü'l-münker:

Dirâse nazariyye tatbikiyye

fi kitâbi İleli'l-hadîs li-İbn Ebî Hâtim,

Abdüsselâm Ebû Semha,

Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir 2012, 439 sayfa.

1998 senesinde yüksek lisans tezi olarak Ürdün Üniversitesi'nde sunulmuş ve 2012 senesinde Kuveyt'te neşredilmiş olan, Abdusselam Ebû Semha isimli hadis araştırmacısının *el-Hadîsü'l-münker: Dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitâb İleli'l-hadîs li İbn Ebî Hâtim* başlıklı eseri hicri III. asırda yaşamış olan ve önde gelen hadis münekkitlerinden kabul edilen Ebû Hâtim (v. 277/890) ve Ebû Zür'a er-Râzi'nin (v. 264/878) hadis tenkitlerinde münker tabirini kullanımını incelemeyi hedeflemiştir. Söz konusu araştırma münker tabirinin muhteva tenkidi kapsamında kullanımına gerek Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a er-Râzi'den gerekse diğer birçok münekkitten çok sayıda örnek sunarak münker-muhteva tenkidi münasebetine ışık tutması yönünden önem arz etmektedir.

Günümüzde hadis sahasında yapılan araştırmaların bir kısmı münker tabirinin erken ve geç dönemde ne anlamda kullanıldığı konusuna yoğunlaşmıştır.¹ Bu araştırmalara göre münker tabiri erken dönemde daha geniş bir anlamda kullanılmış iken geç dönemde daha dar bir çerçevede istimal edilmiştir. Bu yazımızda değerlendirmeye çalıştığımız *el-Hadîsü'l-münker: Dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitâb İleli'l-hadîs li İbn Ebî Hâtim* başlıklı eser² 439 sayfalık bir hacme sahip olup, çalışmanın içerdiği bilgi ve tahlillerle ciddi bir ilmi

¹ Abdurrahmân b. Nüveyf Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker inde nukkâdi'l-hadîs* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005); Abdülkâdir Mustafa Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005); Tarık b. İvadullâh, *Şerhu Lügati'l-muhaddisîn* (Cize: Mektebetü İbn Teymiyye, 2002), 404-15; Hatice Karadeniz, *Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı* (Yalova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017); Muhammed Aslan, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadîs Âlimlerine Göre Münker Hadîs", *The Journal of Academic Social Science Studies* 62 (2017), 236-274. Arap dünyasında münker kavramı üzerinde yapılan çalışmalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Koç, *Günümüz Arap Dünyasında Hadis Usulü Tartışmaları* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 181-200.

² Ebû Semha, Abdusselâm. *el-Hadîsü'l-münker: Dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitâb İleli'l-hadîs li İbn Ebî Hâtim*. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2012.

emek mahsulü olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma münker tabirinin muhteva tenkidi kapsamında kullanımına gerek Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a er-Râzî'den gerekse diğer birçok münekkitten çok sayıda örnek sunarak münker-muhteva tenkidi münasebetine ışık tutması yönünden ayrıca önem arz etmektedir.³

Ebû Semhâ'nın araştırması giriş ve iki ana bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm kuramsal, ikinci bölümse tatbikî meselelere tahsis edilmiştir. Birinci bölümde münker hadisin tarifi, nekareti bulma yolları (teferrüd ve muhâlefet), râvîlerin münker hadis nakletme sebepleri, münker hadis çeşitleri (sened ve metin yönünden münker), münkerin diğer bazı hadis terimleriyle (şâz, mahfûz, garîb vb.) alakası ve cerh-ta'dîl âlimlerinin nekareti ifade etmek için kullandıkları lafızlar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise öncelikle Ebû Hâtim, Ebû Zür'a ve İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin (v. 327/938) ve İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadis* isimli eserinin tanıtımı yapılmış, ardından münkerin Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'ya göre delâleti, bu iki münekkide göre râvîlerin münker hadis nakletme sebepleri ve münker hadis çeşitleri incelenmiştir.

Müellif çalışmasının kuramsal bölümünde metin yönünden münker hadis çeşitlerini oldukça geniş bir şekilde ele almış ve bunun sebebinin muhaddislerin hadis tenkitlerinde metne de dikkat ettikleri hususunun taşıdığı büyük öneme bağlamıştır (s. 140). Yazar bu bölüme “muhaddisler râvîlerin mertebelerini ve derecelerini onların rivâyetlerini inceleyerek ve bu rivâyetleri sâbit ve maruf asıllara arz ederek belirlemişlerdir,” şeklindeki tespitiyle başlamış, böylece râvîlerin büyük oranda merviyatları üzerinden değerlendirildiklerini ve bu değerlendirmede muhteva tenkidinin de önemli bir payı olduğunu ifade etmiştir. Ebû Semhâ metnin nekâretini şu beş başlıkta incelemiştir: mananın nekâreti, lafzın rekâketi ve nübüvvet kelamına benzememesi, metne münker lafızların ilavesi, tashîf ve tahrîf, mevzû metinler. Görüldüğü üzere bu beş başlıktan üç tanesi (birinci, ikinci ve beşinci) doğrudan muhteva tenkidıyla alakalıdır. Daha sonra müellif “metin tenkidinde en büyük saha mana nekaretidir,” şeklindeki, bizimde oldukça isabetli bulduğumuz, tespitte bulunmuş (s. 124) ve mana nekaretini de şu altı alt başlığa ayırmıştır: metnin kabul edilmiş bir İslâmî hükümle veya kat'î bir şer'î nassla çatışması, olması mümkün olmayan bir şey içermesi, herkesin bilmesi gereken bir konunun sadece bir kişi tarafından aktarılması, tergîb ve terhibde ve amellerin fazileti konusunda mübalâğa, bid'at ve dalâlet ehline uygun rivâyette bulunma, genel kâidelere ve şer'î makâsıda muhâlefet (s. 125). Yazar hadis tenkidinde mana nekâretinin önemi ve yaygınlığına dair Ebû Gudde ve Muallimî'nin sözlerine de yer vererek alıntıladığımız son tespitini teyit etmiştir (s. 121 ve 124).

Müellif mana nekâretine ayırdığı bu geniş bölümde İbn Adî'nin (v. 365/976) *el-Kâmil fi du'afâ'î'r-ricâl*, Halîlî'nin (v. 446/1055) *el-İrşâd fi marîfeti ulemâ'î'l-*

³ Münker-muhteva tenkidi münasebetine dair geniş bir değerlendirme için bkz. Mehmet Ali Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2023), 167-175.

hadis, Cûzekânî'nin (v. 543/1148) *el-Ehâdis ü'l-ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-şihâh ve'l-meşâhîr*, İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi (ahbâri)'l-vâhiye* ve Zehebî'nin (v. 748/1348) *Mizânü'l-ittidâl fi nakdi'r-ricâl* gibi eserlerinden yukarıda bahsi geçen altı alt başlığa uygun toplam yirmi üç örnek paylaşmıştır (s. 124-140). Ayrıca lafız rekâeti ve mevzu metinler başlıkları altında konuyla ilgili altı örneğe yer vermiştir (s. 140-1, 143-4). Yazarın mana nekâreti konusunu bu şekilde müdellel bir şekilde ele alması muhaddislerin muhteva tenkidi faaliyetlerinin vuzûha kavuşturulmasına katkı sunmaktadır.

Ebû Semhâ araştırmasının tatbikî konulara ayrılan ikinci bölümünde İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadis* isimli eserinde münker olarak nitelenen hadisleri sened ve metin yönünden nekâret açısından iki alt başlıkta geniş bir şekilde mercek altına almıştır. Sened yönüyle münker bulunan hadisler şu beş kısma ayrılmıştır: İsnadda ziyade, isnadda noksan, hakikatte mevcut olmayan isnadlar, tashîf, karıştırma ve değiştirme (s. 328-9). İsnadda ziyade başlığı altında mevkufun ref edilmesi, tâbiînin sözlerinin ref edilmesi, mürselin vasl edilmesi gibi hata çeşitlerine İbn Ebî Hâtim'in mezkûr eserinden örnekler sunulmuş ve tahlil edilmiştir (s. 329-343). Karıştırma ve değiştirme başlığı altında ise sülûku'l-câdde (hadisin mahfûz olan tariki yerine yanlışlıkla, meşhur olan başka bir tarikle nakledilmesi), bir râvînin başka bir râvîyle değiştirilmesi ve senedin tümüyle değiştirilmesi gibi hata çeşitleri örneklendirilmiştir (s. 356-369). Yazar bu örnekleri sunarken şöyle bir yol izlemektedir. Önce ilgili hadisi ve bu hadis hakkında Ebû Hâtim, Ebû Zür'a ve İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin sözlerini alıntılanmakta, ardından *beyânu vehi'n-nekâre* şeklinde bir başlık altında söz konusu hadisteki nekâretin sebebinin başka münekitlerin izahlarından da istifadeyle açıklamaktadır.

İbn Ebî Hâtim'in mezkûr eserinde metni münker olan hadisler ise çalışmanın kuramsal bölümünde yapıldığı gibi beş kısma ayrılmıştır (s. 369-370). Bu beş kısımdan mananın nekâreti, metnin nübüvvet kelamına benzememesi, metnin mevzû oluşu şeklindeki üç kısmın doğrudan muhteva tenkidiyle alakalı olduğuna işaret etmiştik. Müellifin metni münker olan hadislere verdiği toplam elli iki örnekten kırk iki tanesi muhteva tenkidiyle alakalı, anılan üç kısma aittir. Mana nekâretine dair misaller şu beş alt başlığa ayrılarak tahlil edilmiştir: metnin kabul edilmiş bir hükümlerle, kat'î bir nassla veya sabit bir kâideyle çatışması (altı örnek), râvînin sözüne veya ameline muhâlefet (üç örnek), tarih ve akıl cihetiyle olması mümkün olmayan bir şey içermesi (dört örnek), meşhur olması gereken bir konuda teferrüd (dört örnek), terhib ve faziletlerin zikri konusunda mübalağa (yirmi örnek)(s. 370-401). Yazar herhangi bir alt başlıkla alakalı İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadis* isimli eserinde başka misaller varsa bunlara da dipnotta numaralarıyla işaret etmektedir (ör. s. 384 dp. 2). Böylece çalışmada yer verilen örneklerin *İlelü'l-hadis*'den bir seçme olduğu, her alt başlıkla ilgili tüm hadislerin çalışmaya dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.

İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-hadis* isimli eserinde yer alan metin tenkitlerini

inceleyen bir araştırmaya göre mezkûr eserde icmaya muhâlefet, dinin asılları konusunda teferrüd, sahih hadislere muhâlefet, rvinin sözüne muhâlefet, tarih bilgiye muhâlefet kıstasları kullanılarak münker hükmü verilen hadisler bulunmaktadır.⁴ Eb Semh'nın araştırmasında da bu hadislere büyük lde yer verilmekle beraber alt başlıklandırmalarda bu kıstasların açıkça kullanılmadığı, bunun yerine daha genel olarak mana nekâreti ve hadisin kat' bir nassla terzu gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Halbuki muhteva tenkidi kıstaslarının doğrudan alt başlıklandırmalarda yer alması *lel'l-hadis*'de yapılan muhteva tenkitlerinin çeşitlerinin daha açık bir Şekilde anlaşılmasına imkn verebilirdi. Ancak herhlukrda müellifin araştırmasında muhteva tenkidi konusuna gerekli ihtimamı gösterdiği görülmektedir. Yazarın metni münker olan bazı hadislerin senedlerinin sahih olmasına, bunun da muhaddislerin hadisin sıhhati için hem senedin hem de metnin illetten selamette olmasını gzetmelerinin bir göstergesi olduğuna dikkat çekmesi de kayda değerdir (s. 369).

Netice olarak Eb Semh'nın bu araştırmasının muhaddislerin münker kavramını muhteva tenkidi bağlamında kullanımı konusunda oldukça öğretici ve güncel önemi haiz olan bu konunun vuzûha kavuşmasına önemli katkıda bulunan bir nitelikte olduğu söylenebilir. Müellifin meselenin kuramsal yönünü gcl bir Şekilde temellendirmesi, bir çok münekkidin münker tabirini mana nekâretine işaret için kullanmalarını geniş bir Şekilde örneklendirmesi, konuyla ilgili kaynaklara vukfiyeti, konunun tatbikî yönünü ise erken dönemden önde gelen iki münekkidin uygulamaları işığında tahlil etmesi çalışmanın ilm kıymetini artırmıştır. Bu yönleriyle mezkûr çalışma bilhassa metin tenkidi konusuyla ilgilenen araştırmacılar için faydalı bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Doç. Dr. Mehmet Ali ÇALGAN (memetcalgan@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5780-5067

Adıyaman Üniv., İslmi İlimler Fakültesi, Hadis, ADIYAMAN

⁴ Mehmet Ali algan, "İbn Ebu Hâtim'in 'lel'l-hadis İsimli Eserinde Metin Tenkidi", *HADITH 9* (Aralık 2022), 1-49.